

Borbándi Gyula

A népi mozgalom mérlege és időszerűsége
/Előadás/

Egy amerikai történész szerint az 1956-os magyar forradalom eszmei háttérét mértékadó, felelős, realista politikai közszereplőinek álláspontját, valamint a népfelkelés napjaiban észlelhető fő törekvéseket nem lehet megérteni az 1943-as szászói konferencia ismerete nélkül. Az iménti megállapításhoz hozzátenném azonban, hogy az ötvenhatos forradalom, de az újabbkori magyar történelmi fejlődés megértéséhez a népi irodalom és a népi mozgalom ismerete is elengedhetetlen. Nemcsak azért, mert századunk legjelentősebb szellemi és politikai áramlatainak egyike volt, hanem azért is, mert hatásában a legmaradandóbbak közé tartozik és ma is befolyásolja a magyar társadalom egy jelentős részét. Magyar társadalmon ebben a vonatkozásban nemcsak Magyarország lakosságát értem, hanem a szomszédos országokban és a nyugaton élő magyarokat is.

Induljunk ki talán abból az ismert irodalomtörténeti tényből, hogy a húszas évek elején a magyar irodalomban három irányzat versengett egymással. Az első a hagyományos költészet és széppróza követését tekintette céljának, tehát azon az úton haladt, amelyet Petőfi, Arany, Vörösmarty, Eötvös, Jókai, Mikszáth nevével lehetne érzékeltetni, hogy csak a legjelentősebb és legismertebb 19. századi alkotókat említsem. Egy másik irányzat Ady és a Nyugat című folyóirat munkatársainak hatása alatt állott. Azt kívánta folytatni, amit ők e század elején, elsősorban nyugati eszmék és stílusáramlatok átvételével, a kor embere lelki állapotának és életfelfogásának érzékeltetésével elkezdtek. Hogy ezt az irányzatot is néhány névvel tegyem érthetőbbé, ide sorolnám Babits Mihályt, Juhász Gyulát, Kosztolányi Dezsőt, Tóth Árpádot, Móricz Zsigmondot, Krúdy Gyulát és Szabó Dezsőt. És végül, a harmadik és az előbbieknél jóval kisebb csoport a korszak újító és modernista törekvéseinek kötelezte el magát. Legjelentősebb képviselője Kassák Lajos volt.

Ilyen környezetbe lépett be az az új költői és írói nemzedék, amely a húszas évek első és második felében jelentkezett a magyar irodalomban. Az úttörő szerep Erdélyi József nevéhez fűződik, aki a hagyományos líra, az Ady Endre által fémjelzett iskola és a modernizmus helyett a népköltészethez nyúlt vissza, onnan merítve ihletet és ösztönzést, keresve alkotásra serkentő példát. Annak segítségével akart korszerű életérzéseket kifejezni és a mondanivalót művészi formába önteni. Erdélyinek hamarosan olyan hatása támadt, hogy az új nemzedék több tehetséges

tagját befolyásolta. József Attila és Illyés Gyula is sokat tanult tőle, nem beszélve azokról, akik - mint Sinka István - mindvégig következetesen haladtak az Erdélyi által megújított líra útján. Az újdonság nemcsak a formában mutatkozott, hanem a tartalomban is. Mind több költői alkotás foglalkozott a szegények, a társadalom szélére szorultak, a falusi nincstelenek sorsával és szabadulás utáni vágyával. A korabeli magyar társadalom egészségtelen jelenségei, elsősorban a paraszti nyomorúság és az emberhez méltatlan életkörülmények a magyar irodalom témái közé emelkedtek és a pályakezdő írók szinte morális kötelességüknek érezték, hogy az országban észlelhető bajoknak és fogyatékoságoknak hangot adjanak. Illyés Gyula visszaemlékezve fiatalságára, azt írta, hogy árulásnak érezte volna, ha csak író akart volna maradni. Az irodalom társadalmi szerepe és felelőssége nagy mértékben megerősödött az új írói nemzedék tagjaiban. A húszas évek végén és a harmincas évek elején már külön csoportként emlegették őket. A többi között Babits Mihály és Németh László, kik elsőnek adták a népi író és népi irodalom nevet ennek a társadalmi elkötelezettségű alkotócsoportnak, illetve műveiknek. A költőkhöz regény- és elbeszélésírók, esszéisták és kritikusok társultak, a szépprózában és az értekező prózában is megpendítve azt az új hangot és tájékozódást, amely az irodalomba emelt addig köznapinak és póriának tekintett témákat. Ezek az érdeklődést felkeltették olyan rétegek iránt, amelyek a társadalom peremén és az ismeretlenség homályában tengtek. Nem általában a parasztság került az irodalomba, hiszen az ott volt Móricz, Szabó Dezső, Gárdonyi, Móra révén is, hanem a parasztságnak az a legalsó rétege, amely addig az irodalomban csak halványan megrajzolt és éppen hogy érintett mellékszereplőként kapott helyet.

A népi prózaírók közül a legjelentősebbek nemsokára országos hírre emelkedtek, regényeik és színdarabjaik alapján olyan körökben is ismertté váltak, amelyek egyébként távol álltak a népi eszmétől. Hogy ismét néhány névvel érzékeltessem, kikre gondolok, elég ha megemlítem Kodolányi Jánost, Tamási Áront, Féja Gézá, Veres Pétert, Szabó Pált, Németh Lászlót. Ők és a már említett költők alkották azt a magot, amely köré azután a náluk is fiatalabbak tömörültek, különösen azután, hogy megindult a falukutatás, amelynek legismertebb művelői - Kovács Imre, Szabó Zoltán, Darvas József és Erdei Ferenc - akkoriban még csak húszas éveikben jártak.

Az említett nevek bizonyára a kevésbé avatottaknak is eligazításul szolgálnak attól vonatkozóan, hogy kikre gondoljanak, ha azt hallják, hogy népi író vagy népi irodalom. A harmincas és negyvenes években ezek a költők és szépírók még nem tartoztak a legismertebb és legnépszerűbb szerzők közé. Ha eltekintünk olyan nagyságoktól, mint Herczeg Ferenc vagy Molnár Ferenc, továbbá a szórakoztató irodalom művelőitől és a divat által időnként felkapott szerzőktől, akkor is maradtak nagytehetségű írók, - mint Kosztolányi, Karinthy, Szabó Dezső, Móricz Zsigmond, Krúdy Gyula, Márai Sándor, Mécs László, - akiknek a híre minden-
hová eljutva túlszárnyalta a népiekét. Az igényes közönség azonban már észrevette, milyen értékek lappanganak például Illyés és Sinka verseiben, vagy Németh László és Tamási Áron prózájában, és milyen eszmetisztázó és felelősségbresztő hatásuk van a fiatal faluvizsgálóknak. Egy szót még Szabó Dezsőről és Móricz Zsigmondról. Őket koruknál fogva - akárcsak Bartókot és Kodályt - nem lehet a népiek nemzedékéhez sorolni, de hatásuk e nemzedékre és rokonságuk annak tagjaival tagadhatatlan. A legnagyobb befolyást Szabó Dezső gyakorolta, de a gőgös és magát mindenkitől elkülönítő mester nem vállalta velük a közösséget, annál inkább Móricz, Bartók és Kodály, akik kifelé is látható jelét adták a népiekkel való szolidaritásuknak.

A parasztságból jött vagy vele együttérző, vágyainak és törekvéseinek hangot adó fiatal írókat nem önmaguk, hanem mások kezdték felváltva népieknek és népieseknek nevezni. Babits Mihály az első között volt, aki a népi megjelölést használta. Később szóban és írásban a különbséget nem érzékelve használták a népi és a népies jelzőt. Maguk az írók következetesen népi-nek nevezték magukat és a népies megjelölés a későbbiek folyamán elsősorban azok szóhasználatában vert gyökeret, akik kritikusan vagy ellenségesen szemlélték az írókat és a mögöttük keletkezett mozgalmat. A népi íróknak két érvük volt amellet, hogy ők miért népiek és nem népiesek. Az egyik szemantikai jellegű. A népi az, ami közvetlenül a néptől származik, a néphez tartozik, a nép által lett, míg a népies inkább olyasmi, ami a népihez hasonló, azt utánozza, annak igyekszik látszani. Gombos Gyula találóan jegyezte meg, hogy "az egyik jelleg és tartalom, a másik minden-
nek az utánzata, erőlködés és mimikri, hogy olyan legyen, mintha."¹ Pontosan úgy, ahogyan a magyar és a magyaros viszonylik egymáshoz. Magyaros az, ami magyarnak látszik, abhoz hasonlít, annak igyekszik mutatni magát, olyan mintha az lenne, de nem biztos, hogy az.

A másik ok, amiért az írók népinek nevezték magukat, politikai természetű volt. El akarták különíteni a politikai és irodalompolitikai célokat is követő mozgalmukat a merőben csak irodalmi népiességtől. Az irodalmi népiesség a múlt század negyvenes éveiben lendült fel és a néphagyományokhoz, a népköltészethez való visszanyúlásával kívánta a magyar irodalmat felvirágoztatni. Jóllehet, művelői részt vettek a reformkor kezdeményezéseiben, eredendően politikai indítékaik és céljaik nem voltak. A népi írók ezzel szemben nem tagadták, hogy irodalmi munkásságukkal a nemzeti megújulást és a társadalmi változást akarják előmozdítani.

Ez a magyarázata annak, miért voltak népiesek és nem népiek a parasztság életét bemutató és falusi témákkal foglalkozó olyan írók, mint Gárdonyi Géza, Tömörkény István, Móra Ferenc, Nyíró József, Bibó Lajos és Fekete István. Közöttük is voltak paraszti származásúak, ők is a parasztságról írtak, ők is bőven merítettek a népi hagyományokból, ők is beleszóttak műveikbe folklorisztikus elemeket és az ő alkotásaikból sem hiányzott nemcsak közvetett, de a közvetlen kritika, mégsem tekinthetők népieknek, mert parasztábrázolásukat és faluképeket nem kötötték össze a társadalmi átalakulás követelésével és távol tartották magukat a radikális politikai mozgalmaktól. Népieseknek tekintették őket a népiek, ami semmiképpen sem volt minősítés, mégkevésbé lekicsinylés, csupán megfelelő elhelyezésük a korabeli irodalmi színpadon.

Veres Péter szerint "a népies kívülről, programszerűen a néphez hajló, népbarát irodalmi irány... a népi pedig belülről spontán áradó szellemi mozgalom s nem csupán irodalmi irányzat, hanem társadalmi céljai is vannak". A hangsúly tehát nem a származáson, nem a témaválasztáson és nem az alkotói módszeren volt, hanem a társadalmi elkötelezettségen, a szerepvállaláson és szellemi, politikai harcokban való részvételen. A népiesek körében erős volt a miszticizmusra, a paraszti élet idealizálására és a konzervetivizmusra való hajlam. A népiek felvilágosultabban, józanabban, realistabban, kritikusabban szemlélték a parasztságot és általában az egész társadalmat, sohasem tagadva, hogy ennek a társadalomnak a megújítására törekszenek. "Az irodalomban - állapította meg annakidején Gombos Gyula - egyrészt a hang, másrészt a látás, ami egy műnek népi, vagy mondjuk inkább úgy, magyar népi jellegét megadhatja." A másokétól eltérő hang, látásmód és emberi tartás sugallta a

társadalmi elkötelezettséget és ez fejeződött ki például abban a fordulatban, amelyet Illyés Gyula hajtott végre, amikor a francia avantgardot és Párizst elhagyva, 1926-ban Magyarországra visszatért. "Az újítás, a merészség nemcsak az irodalomban esedékes, hanem a társadalomban is, sőt ott esedékes először és igazán" - írta majd három évtized távolságából Illyés.

A népi irodalom ötven esztendejére visszapillantva - anélkül, hogy az írók tevékenységére és művekre egyenként külön ki térnénk - amolyan mérleg gyanánt megállapítható, hogy legtöbbjük már most a magyar irodalom klasszikusai között foglal helyet. Fellépésükkel lett a magyar irodalom az, ami ma. "Népünk mélyrétegei nyomták föl végre méltó képviselőiket a nemzet tudatába - írta Illyés Gyula. - Nem egy irodalmi csoport hozott a köz tudatba egy új tartományt. Az egész magyar irodalom érkezett el fejlődésének egy régóta esedékes szakaszába." Gombos Gyula a negyvenes évek elején megállapította, hogy "a népi író nem egy osztály kifejezője kizárólag; igénye az egyetemes magyar irodalom", majd látnoki erővel jósolta meg: "egy eljövendő mérleg tisztán fogja mutatni, hogy a mai népinek nevezett irodalom se több, se kevesebb, mint: a magyarság legfűsösebb, huszadik századi, de egyetemes igényű szellemi megnyilatkozása."

Arra is kísérlet volt a népiség, hogy a hatalom és az irodalom kibékíthetetlen ellentétét feloldja. Képviselői olyan új társadalom képét rajzolták fel, amelyben politika és irodalom, hatalom és szellem nem állnak ellenségesen egymással szemben. Érdekeiket ugyan következetesen megvédik, de vitáikat békésen intézik el és nem kényszerülnek arra, hogy újból és újból összetűzzenek. Az irodalom ott erős, ahol a szabadság erőtlenséges. A népiek a szabadság társadalmának eljövételét még azon az áron is szorgalmazták, hogy a szabadabbá lett nép erejének növekedésével az ő erejük gyengül. Az emberek olyan együttélése lebegett a szemük előtt, amelyben a hatalom szükségszerű konzervetivizmusa és az irodalomnak ugyancsak jellegéből fakadó anarchizmusa a társadalom állandó javítását, következőképpen az emberi nem boldogulását segíti elő.

Ez írói csoport szemléletében a nép nem elsődlegesen biológiai, hanem szociológiai fogalom volt. Ilyen értelemben fogták fel a népiek a faj szót is, amelyet a nép szinonimájaként használtak, semmivel sem több és más tartalommal, mint amelyet a nép szó foglalt magában, vagy ahogyan ma az etnikum szót szokás használni. A népiektől távol állott, hogy a faj szónak

ugyanolyan tartalmat tulajdonítsanak, mint a szélsőséges nacionalizmus hívei. Veres Péter azt mondta egyszer, hogy nem a vér a legfontosabb, hanem a lélek, a szellemi magatartás és ugyancsak tőle való az a megállapítás ~~is~~, hogy a népiség nem csak származás, hanem vállalás dolga is. Illyés epigrammája is ezt fejezi ki más szavakkal: "hogy a nép fia vagy, nem azzal kell bizonyítanod, honnan jössz, hanem hová mégy". A vérnél, tehát származásnál fontosabbnak tartották a tudatot, a szellemi tájékozódást és a politikai magatartást. Fő feladatuknak sem a magyar vérűek összefogását, hanem a nép öntudatának fölrázását és ébrentartását tekintették. A társadalmi átalakulást a nemzetén kívül rekedt néppel - tehát a jogtalanokkal, kissemmizettekkel, megcsaltakkal, a szélekre lököttekkel - és ezen változtatni akaró értelmiséggel kívánták megvalósítani: hogy nemzet és nép egy legyen

Jóllehet a magyar társadalomfejlődés a kelet-európaival rokon és gyakori volt a hivatkozás a magyar nép keleti eredetére, a népiség alapjában nyugat felé fordította tekintetét. Illyés Gyula szerint "a népi irodalommal nem parasztok léptek be a magyar irodalomba, hanem az annyit óhajtott nyugatosság végre hiteles szavú képviselői." Ez úgy kívánt a nyugati fejlődéssel lépést tartani, hogy - Bartók Béla példájára - nem vetette el, nem becsülte le, nem tartotta avultnak és korszerűtlennek a nép kultúrájának kincseit és az évszázados hagyományokat. E nyugatosság szerint az önnön értékek tisztelete és védelme nagyonis összhangba hozható az egyetemes emberiség szellemi teljesítményeinek megbecsülésével és a kor színvonalához való felzárkózással. Más felvilágosult, haladó, a világba tekintő irányzattal ellentétben a népiek nem a nyugati felismerések és kezdeményezések pusztá átültetésére, hanem a magyar hagyományokkal és értékekkel való összehangolására törekedtek.

Érdemük a népi íróknak, hogy az égető társadalmi problémáknak nyilvánosságot adtak, az érdeklődés homlokterébe emelték, a tanult embereket a velük való foglalkozásra ösztönözték és ezzel fontos lépést tettek a megoldásuk felé. Nem elégedtek meg a betegség tüneteinek feltárásával, gyógymódokat is ajánlottak. Mindegyikükre érvényes volt, amit Bibó István egy tanulmányában Németh Lászlóról mondott: valóságos problémákról és nem ködképek-ről beszéltek, megbízható mérleget készítettek és nem hamis

konstrukciókat, az igazságkeresésnek az ereje tükröződik műveikből és nem az erőlködés, hogy már előre tudott eredményre jussanak. A valóság nyugtalan keresése, a tények kendőzetlen feltárása és a kor kérdéseire adandó válasz serkentette őket munkára.

Nem voltak egységes és zárt csoport. Különböztek egymástól származás, képzettség, életpálya, irodalmi és politikai kapcsolatok tekintetében. Erősebb és jelentősebb volt azonban az, ami összekötötte őket. A legtöbben a parasztságból, annak is legszegényebb rétegéből származtak, de voltak középosztályi és polgári származásúak is. Ez ugyanúgy nem játszott szerepet az egymás közötti kapcsolatokban, mint az a kérdés, hogy ki mely vallásfelekezet tagja, hisz-e Istenben vagy nem. Többségük protestáns volt, de találunk közöttük katolikusokat is, egyikük, - Sárközi György ^{Ősei} például zsidók voltak. Vallási és lelkiismereti kérdésekben sohasem támadtak viták közöttük. Babits Mihálynak is feltűnt, mily egységesek a társadalmat érintő lényeges kérdésekben, jóllehet jómódú emberek és szolgák, lelkészek és forradalmárok, keresztények és nem keresztények fiai. Műveltségük természete is más és más volt. Illyés, Németh, Szabó Lőrinc, Szabó Zoltán, Gombos Gyula a klasszikus európai kultúra emlőin nőtt fel, francia, angol, német költőket és írókat olvasott, a nyugati szellemi világot úgy ismerte, mint a magyart. Erdélyi, Veres, Sinka, Szabó Pál egész életműve merőben csak magyar forrásokból táplálkozott és a külföldi áramlatokkal csak keveset érintkezett. Irodalomban és politikában sem álltak mindig ugyanazon az oldalon. Illyés és Szabó Lőrinc mélyszéges tiszteletet érzett Babits iránt, kit Veres Péter például sem megérteni, sem kedvelni nem tudott. Szabó Zoltán és Kovács Imre - anélkül, hogy több nézetét, például a dualista korszak magyar államférfiainak megítélését vagy Habsburg-rokonszenvét osztotta volna - nagyrabecsülte Szekfű Gyula személyét és tevékenységét, ugyanakkor Németh László - Szabó Dezsőhöz hasonlóan - a leghatározottabban elutasította és támadta. Szabó Dezső megítélésében sem voltak azonosak, jóllehet érdemeit mindegyik méltányolta. Féja, Kodolányi, Simándy, Gombos Gyula, Püski Sándor nagyrabecsülte, Veres, Erdei, Darvas, Kovács Imre, Szabó Zoltán tartózkodó volt vele szemben. Életformájukat tekintve voltak közöttük nagyvárosiak és voltak falusiak. Némelyek bizalmatlanul tekintettek Budapestre, mások nemcsak életformában, de lélekben és szellemben is városiakként viselkedtek. És hogy a politikai tájékozódásban is olykor mily eltérések voltak közöttük, azt a

mozgalom története meggyőzően bizonyítja. A közösségi fegyelem is gyakran ingadozott. Illyés szerint nehezen vetették alá magukat az összjáték törvényeinek.

Mégis, mi okozta a népi tábor tiszteletet keltő egységét és a tagjai közötti összetartást? Elsősorban a parasztság iránti közös érdeklődés és mélyen átérzett felelősség sorsának alakulásáért. Egységesen küzdöttek a szegény és elesett paraszti rétegek felemeléséért, emberséges életviszonyok közé való juttatásáért és az őket megillető szerep kivívásáért. Ebben nem volt eltérés közöttük, még akkor sem, ha a politikai színpék különböző szeleteiben álltak. Ezért követelték a földreformot, a szociális problémák megoldását, új társadalmi rendet. A parasztságnak azonban nem igényeltek vezető szerepet. Nem akarták uralkodó osztállyá tenni, ellentétben a kommunistákkal, akik a munkásosztályt tartják illetékesnek arra, hogy a társadalom élén álljon.

Jellemző vonásuk volt a népieknek, hogy nem láttak ellentétet a társadalmi és a nemzeti elkötelezettség között. A társadalmat úgy akarták megváltoztatni, hogy közben nem feledkeztek meg a nemzeti problémákról. És fordítva, a nemzet sebeiről és fájdalmairól szólva, nem hallgattak a nyomorról és a jogtalanságról. Társadalmi kérdés és nemzeti kérdés nekik egyazon probléma két vetületeként jelent meg. A magyarság és szocializmus, a nemzeti érzület és a nemzetköziség sem egymást kizáró, hanem egymást kiegészítő eszmékként és feladatokként jelentkeztek.

A népiséggel összefüggésben sokszor és sokan emlegetik a harmadik utat. Ennek annyiban van alapja, hogy valóban észlelhető a népiek körében a törekvés az ellentétek - olykor kibékíthetetlen ellentétek - feloldására, a szélektől a közép felé való húzódasásra, az egymással szembenálló érdekek egyeztetésére és valamilyen szintézis megtalálására. Ebben az összefüggésben találhatóbb és helytállóbb a harmadik út emlegetése, mint azokban a főként vádként hangoztatott megállapításokban, hogy a népiek Hitler és az antifasiszta szövetség, a szocializmus és a kapitalizmus, a haladás és a maradiság közt kívántak ösvényt vágni és azon haladni. A harmadik utas szemléletet Budapesten ezen a nyáron az 1943-as szárszói konferencia évfordulóján ismét felhánytorgatták nekik. A szárszói konferencia a népi tábor legjelentősebb teljesítményeinek egyike volt. Ez elsősorban Püski Sándor érdeme, aki rendkívül nehéz és válságos időben, egy történelmi

pillanatot jól kihasználva és a lehetőségek végső határáig elmenve, megszervezett - hatósági engedélyt nem kérve, de hatósági beavatkozást elhárítva - egy olyan találkozót, amely nyílt tüntetésnek számított a magyar függetlenség, önállóság és szabadság mellett. 1943 augusztusában, a háború kellős közepén 600 magyar - elsősorban fiatal - félreérthetetlenül állást foglalt alapvető magyar értékek és érdekek mellett. A túlnyomó többség a harmadik út mellett tette le a garast. Arról, hogy voltaképpen hogyan ítéendő meg a harmadik út, illetve ahogyan akkor nevezték: a harmadik oldal koncepciója, ma is helytálló, amit Bibó István mondott, az ugyanis, hogy a harmadik út aszerint értelmezendő, hogy mit tekintünk első és mit második útnak. Szárszón az eldöntendő kérdés úgy hangzott, hogy nyilas uralom vagy sztálinizmus, hiszen a német győzelem a szélsőjobboldal uralmát, a feltételezett orosz győzelem a szélsőbaloldal szerint az akkor létező szocializmus, tehát a sztálinizmus tudomásulvételét jelentette. Mi több, az ezzel a fordulattal kiegyezők szinte elkerülhetetlennek nevezték, hogy akik az antifasiszta koalíció győzelmét kívánják, azoknak szükségszerűen a szovjet mintájú kommunizmust is el kell fogadniuk. Nem meglepő, hogy az ilyen alternatívát a konferencia résztvevőinek túlnyomó többsége egy harmadik lehetőséggel akarta feloldani. Talán érdemes hozzátenni, hogy 1943-ban még létezett némi remény a szovjet-kommunista uralom előrelátható következményeinek enyhítésére, hiszen Európa - helytelenül Jalta nevével összefont - felosztása még nem történt meg. A harmadik oldal hívei az orosz győzelem helyett nem a német győzelemre spekuláltak, hanem az orosz győzelem ellenére is elhárítani kívánták annak a rendszernek kritikátlan átvételét, amelynek valódi természetéről volt némi ismeretük és nemcsak a korabeli szovjetellenes propaganda, de megbízhatóbb információs források alapján is.

A harmadik utas elképzelés azért is maradt meg a magyar közgondolkodásban, mert a későbbi évtizedekben is támadtak helyzetek, amikor az első út és a második út elfogadhatatlannak vagy járhatatlannak bizonyult. Az 1956-os forradalom fegyveres leverése után például előállott egy olyan helyzet, amelyben a felkelés eltipróinak való teljes alávetettség és kiszolgáltatottság, másfelől a szabadságharcos követelések maradéktalan fenntartása között realista szemmel nézve és az adott feltételek figyelembevételével egy harmadik lehetőség is kínálkozott, amely egyaránt kielégíthette volna a gyámkodó hatalom biztonsági igényeit és

megóvhatta volna az ötvenhatos vívmányok egy részét. Bibó István memoranduma és kibontakozási javaslata világosan mutatta, hogy a harmadik utas népi koncepciónak mily erős a realitás-tartalma és kedvezőbb feltételek között némi megvalósulási esélye is lehetett volna. Nem ez következett be, de az elképzelés gyakorlati sikerének meghiúsulása nem rejti magában feltétlenül a koncepció irrealitását és időszerűtlenségét.

A népi eszme - amely soha sem volt helytől és időtől elvonatkoztatott - amolyan válságoldó eszköznek bizonyult, amelyhez a magyarok mindannyiszor folyamodtak, valahányszor a fennálló rend belső vagy külső krízis jeleit mutatta, és tanácsstalanságából nem talált kiutat. Amikor az uralkodó társadalmi modellt annak hívei is kérdéssé kezdték tenni és vonzereje gyengült, a lehetséges alternatívák között a népi koncepció ugrott mindig az előtérbe.

Kérdés, így lesz-e ez a jövőben is.

E kérdés megválaszolásában ugyancsak a realitások keretei között kell maradnunk. A kiindulópont az a körülmény, hogy belátható időn belül nem számíthatunk a jelenlegi világpolitikai erőviszonyok érdemi megváltozására és a Magyarországon uralkodó hatalom belső szférájában bekövetkező átalakulásra is csak erős fenntartásokkal. Ez azt jelenti, hogy bármely magyar kezdeményezés esélyeinek külső feltételei aligha módosulnak lényegesen, tehát a magyar közviszonyok javulását csak belső erők indíthatják el.

A színen jelenleg négy reformista irányzatot különböztethetünk meg, amelyek észrevehető belső háttérrel és támogatással rendelkeznek.

Kezdjük az úgynevezett technokrata csoporttal, amely gazdasági, hatékonysági, eredményességi szempontokat tartva szem előtt, könnyen túlteszi magát merev ideológiai előírásokon és a materiális sikert, a gyarapodást, a gazdagodást tekinti fő célnak. Ennek érdekében hajlandó módszereken és eljárási szokásokon változtatni. A hatalmi szerkezetet nem érintő apróbb reformoktól várja azt a változást, amely egyfelől javít az emberek életviszonyain és hangulatán, másfelől szilárdabbá és ellenállóbbá ^{teheti} ~~teszi~~ a technokrata rétegnek megbecsülést és kiváltságokat biztosító rezsimet. E réteg tagjai részben pártonkívüliek, részben párttagok. Többségükben közgazdászok, vállalati managerek állami főtisztviselők.

A következő irányzat a katolikus megújulást hirdető csoportokból, ~~és~~ az úgynevezett kisközösségekből, vagy bázisközösségekből áll. Ezek a főleg egyházközönségi csoportok a katolikus hit és meggyőződés elmélyülésére törekszenek, részben papi vezetéssel működnek, de ha papjaikkal elégedetlenek a tagok, a maguk kebeléből választanak vezetőket. A legtekintélyesebb papi irányítók azok sorából kerülnek ki, akik bizalmatlanul és kritikával szemlélik egyházi főhatóságaiknak a világi hatalommal szembeni gyengeségét és megalkuvását. Elég talán ha ebben az összefüggésben Bulányi György piarista atya nevét említsem meg. Több bázisközösség konfliktusba került a püspökökkel, akik igyekeznek - a pápa által is bátorítva erre - engedelmességre bírni és visszatartani őket az egyházi szervezet kebelébe. A csoportok és vezetőik szeretnének megmaradni a hitélet keretei között, de a rájuk nehezedő egyházi hierarchikus és állami nyomás átsodorhatja őket a politika területére.

A harmadik csoport, amely elsősorban a létező szocializmusból kiábrándult és részben a marxizmust is kritikával illető fiatalokból áll, önmagát demokratikus ellenzéknek nevezi, a nyugati sajtóban pedig a disszidens elnevezést kapta. E csoport tagjai, kik közül a legnevesebbek Konrád György, Haraszti Miklós, Kis János, Bencze György, Kenedi János, Vajda Mihály, Eörsi István, hamis kompromisszumnak nevezik a hatalom és a társadalom egy része, főleg az értelmiség között kialakult egyezséget. Annak felmondását sürgetik és a maguk részéről vállalják is annak következményeit, elhagyva a törvényesség kereteit és be rendezkedve a nyíltan ellenzéki tevékenységre. Számszerűen nem népes ez a csoport, de nagyfokú publicitása - különösen külföldi népszerűsége - révén számbeli súlyánál sokkal jelentősebb. A kormányzat is veszedelmesnek tekinti, mert baloldali, olykor marxista érveléssel támadja a kommunista párt és a kormány politikáját. A hatóságok magatartása idegességet és nyugtalanságot árul el. Gyengéje ennek az irányzatnak, hogy erősen intellektuális jellege miatt munkásokhoz, parasztokhoz kevés a kapcsolata és amilyen meggyőző a kritikája, olyan ködös, áttekinthetetlen, nehezen érthető a programja. A külső szemlélőben mindenképpen azt a benyomást kelti, hogy nincs véglegesen kialakult politikai koncepciója. Különféle új-baloldali eszmetörésekkel áll össze az irányzat elvi alapvetése. A szocializmusnak egy elvhűbb, tisztább, puritánabb változatát kínálja, de válaszolatlanul hagyja azt a kérdést, hogy az ő szocialista modellje hogyan fogja

kielégíteni az emberekben rejlő gyarapodási ösztönt, a jobb és könnyebb élet utáni vágyat.

Negyediknek említhető a népi irányzat. Hívei részben a régi mozgalom még élő tagjaiból, részben a népiség felé tájékozódó mai fiatalokból áll. Őket elsősorban a nemzeti gondolat és a haladás eszméjének szintézise foglalkoztatja, annak megteremtésén fáradoznak, abból indulva ki, hogy nem lehet haladás a nemzet kárára és a magyarság ügye is csak a haladás útján járva mozgatható elő. Nem véletlen, hogy a hazafiság, a történelmi tudat, a nemzeti önismeret és önbecsülés, a tizenötmillió magyarországi való gondolkodás és az ország határain kívül élő magyarokért érzett felelősség azok a kérdések, amelyek felé érdeklődésükkel minden mást megelőzve fordulnak. Ugyanakkor rendkívül rugalmas és praktikus gondolkodásuk, ami a napi politikát illeti, hiszen ideológiai dogmák nem kötik őket. Legismertebb képviselői ez irányzatnak Csoóri Sándor, Fekete Gyula, Sánta Ferenc, Tornai József, Czine Mihály, Kósa Ferenc, Ilia Mihály, Kunszabó Ferenc, Lezsák Sándor, Tüskés Tibor, Varga Domokos.

A népiek - éppen azért, mert a legalitás keretei között maradnak és azt csak akkor hagyják el, ha onnan erőszakkal kiszorítják őket - abban a helyzetben vannak, hogy hatást tudnak gyakorolni a döntő és végrehajtó intézményekre. Azokban szerepet vállaló társaik révén jó irányba befolyásolhatják a szellemi és gazdasági fejlődést. Nem titok, hogy a magyar parasztságnak sok előnyt kínáló új mezőgazdasági politika bölcsőjénél népieket találunk, a művelődés- és irodalompolitika is megsínylette volna, ha nincs Kodály Zoltán, Illyés Gyula és Németh László, kiknek tekintélye egyfelől eleve lehetetlenné tett, másfelől előmozdított bizonyos irányú változást. Az elmúlt évtizedek más képet mutattak volna a hatalomból ugyan kiszorult, de az értelmiségi rétegekben változatlan hatással rendelkező népiek nélkül.

Jelenlétük, szerepük, befolyásuk tagadhatatlan, még ha gyengének bizonyulnak is és meghátrálni kényszerülnek, ha konfliktusra kerül sor a hatalommal. A vele való összeütközésben általában a rövidebbet húzzák.

A hatalmon lévők törekvése arra irányul, hogy ezek az ellenzéki, félellezéki, vagy reformista csoportok egymástól elszigetelve működjenek és közös akcióra képtelenek legyenek. A hatóságoknak arra is van gondjuk, hogy ígéretekkel, csábításokkal, engedményekkel bizalmatlanságot szítsanak körükben és hátráltassák az egység létrejöttét. Csapások e csoportokat viszont

egyaránt érik, aminek következménye lehet, hogy az állampolgári jogok tiszteletbentartása és a nagyobb mozgási szabadság érdekében a megtámadottak és üldözöttek előbb vagy utóbb szolidárisak lesznek egymással. Ez történt legutóbb a Csoóri Sándor elleni akciónál, amikor a népiek vezéralakja az együttérzésnek és szolidaritásnak számos jelét észlelhette a vele sok kérdésben egyet nem értők körében is. Könnyen lehetséges, hogy a magyar progresszió egységét ismét az uralkodó hatalom fogja megteremteni, közös frontba sodorva azokat, akik jelenleg még egymástól elkülönítve és megosztva küzdenek.

Némelyek talán ellentmondást látnak abban, hogy a népiek egyfelől mint a hivatalostól eltérő felfogást valló reformisták, helyenként és időnként mint ellenzéki beállítottságúak tűnnek fel, másfelől a hivatalos sajtóban rendszeresen publikálnak, elismerésben részesülnek és az irodalmi közéletben is szerephez jutnak. A valóság az, hogy a hatalom egyenként tudomásul veszi őket és értekeiket elismeri, de irányzatként vagy csoportként mint népiek nem léphetnek fel. Ha ezt megkísérelnék, a hatóságok - és nemcsak a kulturális hatóságok - azonnal lecsapnának rájuk. A magyar társadalom számos szegletében észlelünk jelenségeket, amelyek népi hatásra, befolyásra, ösztönzésre születtek meg. Ez azért is meglepő, mert több mint negyedszázaddal ezelőtt az 56-os forradalom kirobbantói közé elmarasztaló hangsúllyal őket is besorolták. Az írókat ellenforradalmi szemlélettel vádolták és a népiséget 1958-ban párthatározattal elítélték, mint a marxizmussal szembenálló szellemi és politikai áramlatot. Mai tudomásulvételükkel viszont ismét beigazolódtott, amit valaki a háború alatt mondott: megtámadják őket, híveiket bántalmazzák, mi több elítélik, és amikor minde nem vezet eredményre, megkísérlik gondolataikat és programjukat kisajátítani.

A népi gondolat mai hatásáról szólva túlzás volna azonban a megverték amolyan késői győzelméről beszélni, hiszen csak némely gondolati elem és törekvés helyenkénti elfogadásáról, egy más programba való hallgatóságos beleszövésekről van szó, ami azért következett be, mert e gondolati elemek józanságuk és realizmusuk folytán - mint Bibó István állapította meg - oly ellenállhatatlan érvényűek voltak, hogy még egy ellentétes vagy ellenséges idegen közeg sem volt képes elzárkózni előle. Nem végső diadallal

állunk tehát szemben és a népi eszme újjászületése is várat még magára, de a mozgalom háttérbe szorulása után ez a részleges tudomásulvétel is eredménynek számít. Ami még biztatóbb, ha olyan közegben érvényesül, amely - a fiatal nemzedékre gondolva - szembeötlő fogékonyságot mutat a nemzetként való helytállás és a demokrácia elvrendszere iránt. A népi íróknak és politikusoknak a társadalmat nem sikerült megváltoztatniok, de ők és híveik nem kis elégtétellel állapíthatják meg, hogy nélkülük a hatalom birtokosai kevésbé ügyeltek volna a lakosság közösségi és egyéni érdekeire, igényeire, törekvéseire.

És nem lehetetlen, hogy egy napon a népi eszmék úgy borítják el a magyar közgondolkodás halmait, mint több mint fél évvel ezelőtt Illyés Gyula temetésén a fiatalok ezreinek egy szál virágai a hivatalos Magyarország koszorúit.

(1983.)

